

Bisterfeld első meghívása Leidenbe.

Nagyon homályosan volt eddigelé a magyar irodalomban ismeretes az a körülmény, hogy Bisterfeld János Henrik a gyulafehérvári ref. főiskola neves professzora az 1640-es évek táján Hollandiába meghívást kapott,¹ holott Siegenbeek megenlítette ezt már jórógen, bár közelebbről nem ismertette² Ujabban a leideni egyetem történetére vonatkozó forráskiadványában közölte Molhuysen nagyon röviden az idevonatkozó határozatokat és felsorolta a főiskolai levéltárban található az ügyet illető levélmásolatokat.³ Mikor a magam részéről a leideni egyetemi könyvtár kéziratárában Rivetus András leideni theol. tanár levelei között Bisterfeldnek ő hozzá írott 12 levelére (1628-1640) bukkantam, ismeretessé vált előttem azok tartalma alapján a kérdéses meghívás előtörténete és a leideni főiskolai levéltár áttanulmányozása alkalmával kiterjesztettem kutatásaimat erre az eddigelé sem holland, sem magyar irodalomban nem eléggé tárgyalt problémára is.⁴

Köztudomásu, hogy Bisterfeld nemcsak Németországban, hanem Angliában, különösen pedig Hollandiában is tanult, nevezetesen Leidenben, hol aztán benső barátságba került az egyik theol. tanárral Rivetusszal. Barátságuk igen hamar meleggé és bensővé vált, úgy hogy a rendelkezésünkre álló levelek alapján azt mondhatjuk, hogy Bisterfeld legbensőbb barátja Rivetus volt. Elmondja neki terveit, megismerteti vele ismételtlen körülményeit, s többször kifejezi, hogy őt atyjaként tekinti. Levelezésük meglepően nagyterjedelmű lehetett, amint a megmaradt töredékekből lehet következtetni.

Bisterfeld valószínűleg soha sem érezte magát nagyon jól Erdélyben, hihetőleg az éghajlat sem tett jót neki. Azonkívül inkább tudós természet volt, a filozófia és a theologia problémái jobban érdekelték, semhogy ne kívánczolt volna az akkori erdélyi viszonyok közül a nyugodt életű Hollandiába. Ez a két ország akkor különben is a tudományos világ menhelye volt. Megnyilatkozott ez

¹ J. Kvačala, J. H. Bisterfeld. Ungarische Revue. 1893. p. 176.

² Siegenbeck. Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool. Leiden. 1829—32. I. p. 152.

³ Dr. P. C. Molhuysen. Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit. dl. II. (Rijks-geschiedkundige publicaties. 29.) 's Gravenhage. 1916.

⁴ E helyütt is őszinte köszönetem kifejezésével kell adóznom a leideni egyetem gondnokainak, különösen pedig Boddaert gondnoki titkár urnak, hogy az egyetem levéltárának áttanulmányozását számomra engedélyezték és különösen B. ur úgy az 1916, mint az 1917 év nyarán leideni kutatásaimban nagy előzékenységgel segítségemre volt.

a vágy ónála már 1637-ben, amikor azt írja Rivetusnak, hogy szeretne Erdélyből eltávozni, de nem mehet el valami határozott meghívás nélkül, ha ez netalán csak valami középszerű állás lenne is.¹ Egy félévvel később még határozottabban ír erről a kérdésről és kéri R.-t, hogy ajánlja őt, ha valami alkalom kínálkozik erre.²

E második levélre azonban már szükség sem volt, mert Rivetus ekkor már intézkedett is. Jó ideje nem volt ő már akkor tényleges leideni tanár, hanem orániai Frigyes Henrik helytartó fiának, Vilmosnak nevelője s mint ilyen Hágában az udvarban élt. Nemsok fáradtságába kerülhetett tehát a leideni egyetem gondnokait tervének megnyerni. Így történt, hogy 1628. febr. 9-én a gondnokok gyűlésén felolvasták Rivetus levelét, amelyben az eltávozandó Bodecherus helyébe a filozófia tanárának ajánlja B.-t a leideni egyetemre.³ Szerencse azonban, hogy erre a neki éppen nem kedvező állásra nem hívták meg (az állást egyelőre különben is betöltetlenül hagyták), hanem megjegyezték, hogy Bisterfeldre alkalomadtán gondolni fognak. Ekközbe esik aztán Bisterfeld külföldi útja, mely Hollandián is keresztül vezetett és aminek eredményeül lehet egyebek között az is betudni, hogy a leideni kurátorok 1639. január 11-én azt határozzák, hogy Wevelickhoven gondnok közölheti vele jóakarataikat, amelynek értelmében hajlandók őt filozófiai tanárnak meghívni s egyben a Staten College subregensének kineveztetni.⁴ Ez a meghívás azonban nem hivatalosan történt magától értetődő okokból, nevezetesen nem akarták a visszautasítás lehetőségének magukat kitenni. Bisterfeld ugylátszik nem is ment bele az ajánlatba, mert egy hónappal később február 10-én már betöltik a subregensi állást, a filozófiatanári állásról azonban csak 1644. május 24-én intézkednek véglegesen. Nem is csoda, hogy B. nem fogadta el ezt az ajánlatot, mert főtevékenysége egyelőre bizonytalan helyettesítés, a Staten College-ban pedig egy leideni pap lett volna a felettese. Fizetése is alig közelítette volna meg az erdélyit. Ez időből fennmaradt egyik levelében (1640. január 10-én) egy „hózzá méltó meghívás“-t említ, 6 héttel később (1640. február 24-én) pedig megírja egyebek között, hogy inkább szeretné a teológiát és filozófiát együtt tanítani. Erdélyi helyzete azonban — állítása szerint — nagyon nehéz, hangulata igen nyomott volt. Csak nagyon homályosan értesülünk a „papok“ iránta való rosszindulatáról, a fejedelmi udvarban elfoglalt helyzete miatti irigységről, de annál inkább sok dolgáról, ami nem engedi meg a nyugodt munkát s arról az emésztő nyugtalanságról, mely immár egyetlen és anyáttalan lánykája jövője miatt elfogja.

Ilyen előzmények után fogalmazzák meg a leideni egyetem gondnokai 1640. május 8-án ama határozatukat, mely szerint Walaeus

¹ Bisterfeld levele Rivetushoz. Gyulafehérvár. 1637. aug. 3/13. (Kézirat. Egyet. könyvtár Leiden. B. P. L. 285. sz.)

² U. a. Gyulafehérvár, 1638. február 3.

³ Molhuysen i. m. 223. o.

⁴ Molhuysen i. m. 229. o.

tanszékét neki ajánlják fel,¹ amiről őt Rivetus sietve értesíti. Erre a levélre Bisterfeld 1640. július 17-én és augusztus 13-án válaszol, amikor azonban még nem volt kezében a hivatalos meghívás. A gondnokok ezt csak május 25-én kelt latin nyelvű levelükben hozzák tudomására. A levél nagy jóindulatot és Bisterfeld különleges erdélyi helyzetéhez mért óvatosságot árul el. Walaeus meghalt, Thysius nagyon beteg — írják — így vetették a szemüket őreá, kinek kegyességét és tudományát figyelmükbe ajánlták, akik előtt azt mélyebben feltárta. Buzdítják, hogy meneküljön az „áskálódásoknak az udvari és egyéb cselszövéseknek vihara elől“ s jöjjön hozzájuk, amely hamarosan ez lehetséges, mert az iskola ügye a tanárihiány miatt aggodalomba ejti őket. Rendes fizetése 1200, rendkívüli 200, lakáspénz pedig 300 frt lesz évenként, azonkívül 55 frt „pro jure tunica et cuniculorum“ s a szokásos mellékjövedelmek. Közlik egyben, hogy Rákóczinak, ki őt annyi kegyben részesíti, irnak, kérvén elbocsátását. A hozzá írt levelét azonban e meghívó levéllel együtt neki küldik, ki azt, ha jónak látja, adja át személyesen a fejedelemnek, ha pedig netalán más mód a fejedelem elbocsátási engedélyének megnyerésére célravezetőbb lenne, azonnal közölje velük.² I. Rákóczi Györgyhöz írt levelük szintén arra hivatkozik, hogy Walaeus halála és Thysius betegsége miatt mily nagy csapás érte az iskolát, mit legjobban helyrehozni csak Bisterfeld képes. Itt e helyen nagy szolgálatot tehet az erdélyi ifjaknak is.³

Bisterfeld ugyan már augusztus vége előtt megkapta a levelet, de csak magánúton (Rivetus) közölte velük, hogy elfogadja, amint hivatkozik is erre az augusztus 31-én és október 12-én kelt levelére abban a hivatalos jellegű válaszban, amit 1641. február 14-én intéz a gondnokokhoz.⁴ Hálálkodik azért a kitüntető jóságért és reményli, hogy módjában lesz a bizalmat megérdemelni, bár érzi csekély erejét. A fejedelemmel csak nem régiben beszélhetett, mert az most tért csak vissza Magyarországból, mely alkalommal nagy nehezen bár, de megígérte elbocsátását. Mindazonáltal április előtt nem indulhat utnak, addig is kéri, hogy küldjenek neki a Staten Generaal részéről utlevelet Danzigba Niclasiushoz. Két hónappal később április 26-án írt levelében értesíti őket, hogy két héten belül utrakel, bár a fejedelem időközben meggondolván még egyszer a dolgot azt ajánlotta neki, hogy tegyen le tervéről, de végre is alázatos kérésére és alapos érveire megnyugodott Isten akaratában.⁵

¹ Molhuysen i. m. 247. o.

² Resolusion van de Curatoren (Gondnoki határozatok jegyzőkönyve, a következőkben csak Res. Cur. idézve.) 5. kötet fo 59^b 60^a. (Leideni egyetemi levéltár. Alosztály: gondnoki levéltár 4. sz.)

³ U. o. fo 60^b–61^a.

⁴ U. o. fo 133^a–134^a. A levél kelte: XIX. kal. Febr. ezt helyesen tehát január 14-ikére kellett volna átírnom. A következő levelében azonban B. egész határozottan utal erre a levélre, mint „14 Februarii datas“, így kénytelen voltam ezt a dátumot adni s egyben megjegyezni, hogy B. tévedésből vagy egyik vagy másik esetben elírta magát.

⁵ U. o. fo 134^a–135^a.

Történt azonban, hogy Bisterfeld nem indult utnak májusban és így esett, hogy az erdélyi papság 1641-iki kolozsvári generális gyűlése alkalmával egy disputát irtak ki június 9-re a Szentháromság (utáni második) vasárnapra¹ az unitáriusok ellen, melyre Bisterfeldet is meghívta a fejedelem, ki eleget is tett a meghívásnak, sőt a vitán elnökölt, is, de vesztére. A fejedelem ugyilátszik még egyszer meggondolta a dolgot és kérte Bisterfeldet maradásra. B. azonban nem akart ebbe belemenni, tekintve, hogy már elígérkezett Hollandiába, mire a fejedelem arra kérte, hogy legalább egy, vagy másfél évig maradjon még s megígérte neki, hogy ez ügyben ir a gondnokoknak, s az idő letelte után el fogja bocsátani. Bisterfeld erre közölte a fentieket ő maga is azokkal, és közli, hogy ha csak lehet októberben utnak indul.²

Rákóczi be is váltotta szavát, de nem úgy, ahogy ígérte. Az erdélyi generális gyűlés is ugyilátszik foglalkozott e kérdéssel és magáévá tette R. érveit, legalább is azonos tartalmu levelet küldött Gelei is az erdélyi papság nevében Leidenbe. A mintegy három héttel később kelt levél minden részében magán viseli Rákóczi jóindulatának, ügyes okoskodásának, az egyház és iskola iránt való igaz szeretetének bélyegét. Nemes, fejedelmi hangu levél, de mégis udvarias. Nagyon dicséri szorgalmukat, amellyel a leideni iskola ügyén buzgólkodnak, de kénytelen elítélni azt, hogy ezt az erdélyi iskolák kárára teszik. Hollandiában vagy a szomszédos tartományokban — ugymond — igen sok jeles ember van, mig Erdélyben kevés. Azért is ott keressenek maguknak valakit. Erre-felé nagy szükség van B.-re ugy a tanítás, mint az ellenkező nézetűek (unitáriusok, katolikusok) állításainak megcáfolása terén, ott a sok feles erő között aligha érvényesülhet. Itt is igen jó sora van, megelégedett és ha elvinnék innen, a gyulafehérvári iskolára biztos pusztulás vár. Azért is arra kéri őket, hogy mentsek fel B.-t adott szavától.³

Amint az imént említettem az erdélyi papság nevében egy-néhány nappal előbb hasonló tartalmu levelet ir gondolhatólag Gelei, de hang tekintetében messze mögötte áll amannak.⁴ Dagályos stílusban elmélkedik arról, hogy milyen nagy örömben lesznek a katolikusok, az unitáriusok s mint fognak gunyolódni, hogy külföldi hitrokonok azzal segítik őket, hogy legjobb erőjüket elviszik. Sőt inkább biztassák Bisterfeldet maradásra. A háboru viharából ragadták ki őt, annyi évig itt tartották s most akarják elvinni tőlük?

¹ B. ugyan alább idézendő levelében csak Szentháromság vasárnapot[†] említ, de kétségtelen, hogy szentháromság utáni második vasárnapról van szó. V. ö. e. vitáról Pokoly J. Az erd. ref. egyet. tört. II. 150. Az ottani keltezés (jun. 10) körülbelül azt a napot is jelenti, melyen még folyt a vita.

² Res. Cur. fo 139b-141a. Keltezetlen, de hihetőleg rögtön a gyűlés után írta.

³ U. o. fo 135a-136b. Kolozsmonostor 1641. július 29.

⁴ U. o. fo 136b-139a. Gyulafehérvár 1641. július 26. Az aláírás: Universi Ecclesiarum reformatarum per totam Transsylvaniam dispersarum Ministri ac Pastores.

Ezt az utóbbi érvet egyébként Rákóczi is felemlítette, azzal támogatván, hogy Bisterfeld örök időre lekötötte magát az iskolához.

A leideni gondnokok körülbelül elámulhattak ezen az utóbbi levelen, de nem kevésbé csodálkozhatott ezen Bisterfeld is, hiszen éppen a papság nem látta soha szívesen ezeket az idegen tanárokat. Feltűnő körülmény e levélben az iskola pusztulásának hangoztatása is; Bisterfeld távozása esetén. Valami aligha volt ez időtájt ott rendben. Bisterfeld egyik korábbi levelében (1640. jan. 10.) megemlíti Rivetusnak, hogy távolléte alatt sok hiba történt, amik igen nagy akadályul szolgálnak annak további fejlődésében. Vannak néhányan — ugymond, akik szeretnének uralkodni az iskola felett, de keveset értenek annak ügyeihez. Egy másik levelében (1640. jul. 17.) meg arról panaszkodik, hogy 3—4 kollégája alig említésre méltóan volt segítségére a kutatásban s majdnem minden terhet egyedül visel. A gondnokokhoz írt levelében is kiterjeszkedik a gyulafehérvári iskola bajaira, de sajnos itt se ír róla részletesen.

A leideni gondnokok az ügyet csak a következő (1642) év január 7-én, vették tárgyalás alá.¹ Vajjon mi lehetett e késedelem oka, amikor közben még egy másik iheol. tanár is meghalt (Thysius), nem tudjuk. A kurátorok azt mondják Rákóczihoz írt válaszukban — s ezzel igazolják a késői (1642. jan. 27.) válaszádat, hogy számítottak Bisterfeld jövetelére, de igen sok nyomós ok van annak feltételezésére, hogy előbb Rivetus útján érdeklődtek az erdélyi viszonyok felől. Ez természetes is lett volna, hisz Bisterfeld és Rákóczi által adott helyzetkép között csak abban nem volt eltérés, hogy B. szintén hangsúlyozta Rákóczi iránta való jóságát.

E jan. 7-iki határozatból kifolyólag válaszolnak tehát Rákóczinak, az erdélyi papoknak és Bisterfeldnek, valamennyi 6. kal. Febr. (jan. 27.) kelt Csodálkoznak azon, hogy rossz néven vették az erdélyiek tőlük e meghívást, hiszen B. családi és más körülmények miatt már minden állásra való tekintet nélkül is el akarta hagyni Erdélyt s Hollandiába költözni, bár ismételen kifejezte, hogy Rákóczi nagy jóssággal van iránta. Itt van nyomda is bőven, jobban kiadhatja munkáit, mint Erdélyben, ugyszintén nagy segítségére lehet itt is az erdélyi diákoknak. Tekintve, hogy nem ismerték eléggé lelkiállapotát és a gondnokoknak tett ígérését, ujból kéri Rákóczit az elbocsátási engedély megadására.² Hasonló tartalmu levél ment az erdélyi papoknak is, csupán még azt jegyzik meg, hogy B. csak pár évre ígérte Erdélyben maradását³ és hogy az elbocsátás nem őtőlük, hanem Rákóczitól függ.⁴ Bisterfeldnek pedig azt írják, hogy bár aggodóba ejti őket a leideni iskola sorsa, a

¹ Molhuysen i. m. 262. o.

² Res. Cur. fo 141b-143a.

³ Miben lehetett is igazság, mert 1631. dec. 8-án írja Bisterfeld Rivetusnak, hogy ha az iskola fejlődésének alapjait megvetették, visszatérnek Németországba.

⁴ Res. Cur. fo 143b — 144b.

tanerők hiánya miatt immár diáklázadástól is tartanak, de biztosítják, hogy a rokonszenvük a régi, a meghíváshoz ragaszkodnak, azért is keljen utra minnél előbb.¹

Ugyanazon év május 20-iki dátum alatt értesülünk arról, hogy Rivetus jelentést tesz a gondnokok ülésén B. ügyéről,² de hogy ez miben állhatott, nem tudjuk, csupán sejthetjük, hogy B. még mindig reménykedő sorokat küldött, mert egy aug. 19-iki határozat világosan utal arra, hogy jövetelére még mindig számítanak. Csupán október 1-én kerül tárgyalásra Bisterfeldnek egyenesen a gondnokokhoz intézett aug. 5-én (Non. Sext.) kelt válasza, mely szerint a fejedelem nem hajlandó őt elbocsátani, melyre azután okt. 6-iki keltezéssel azt válaszolják, hogy elbocsátásában még mindig biznak.³ Ez az utolsó adat ez ügyben. Történt-e valami tovább, nem tudjuk. Valószínűleg Bisterfeld végre is belenyugodott a változhatatlanba, mert a hosszú bizonytalanság tartama alatt többször ad kifejezést annak, hogy megnyugszik Isten akaratában, akárhová is rendelné őt. A gondnokok mindazonáltal nem töltötték be Walaeus tanszékét, melyre őt hívták, csupán Thysius helyét ajánlották fel még 1641. jun. 21-én ugyancsak Rivetus ajánlatára Spanheim Frigyesnek Genfben. Walaeus és Thysius után még mindig visszamaradt az öreg Polyander és Trigland a theologiai karon, meg a Staten College mindkét regense is kötelezve volt néhány theol. előadás és vita tartására. Ám, hogy Bisterfeldet sem felejtették el és viszont ő sem őket, azt bizonyítja a második meghívás, mely 1649-ben Spanheim korai halála után lett osztályrésze.

Miklós Ödön.

¹ Res. Cur. fo 144b — 145b.

² Molhuysen i. m. 260. o.

³ Res. Cur. V. ö. Molhuysen i. m. 270. o.